

Postkoloniale beeldenstormen? Een repliek op de Daendelslezing 2018 van Gert Oostindie

Auteurs: Martijn Eickhoff en Barbara Henkes

Op woensdag 25 april 2018 hield historicus en KITLV-directeur Gert Oostindie in het Rijksmuseum te Amsterdam de zogenoemde vijfde ‘Daendelslezing’.¹ Een uitgebreidere versie van deze ‘publiekslezing’, getiteld ‘Postkoloniale Beeldenstormen’, is als essay verschenen bij Uitgeverij Vantilt.² Met zijn lezing en de publicatie ervan beoogt Oostindie veel, zo lezen we op de website van het Rijksmuseum: *‘kritisch reflecteren op de omgang met ons koloniale verleden. Zowel de vakhistorische dimensie als het actuele publieke debat komen daarbij aan bod, evenals de rol die Herman Willem Daendels (Hatterm 1762-1818 Elmina) heeft gespeeld in Nederlands-Indië en aan de Goudkust’*. De uitgever voegt daar nog aan toe: *‘Dat leidt tot een bespiegeling over hedendaagse pogingen het koloniale verleden een passende plaats te geven in het verhaal van de Nederlandse natie, en de rol daarbij van overheid, musea en historici’*.

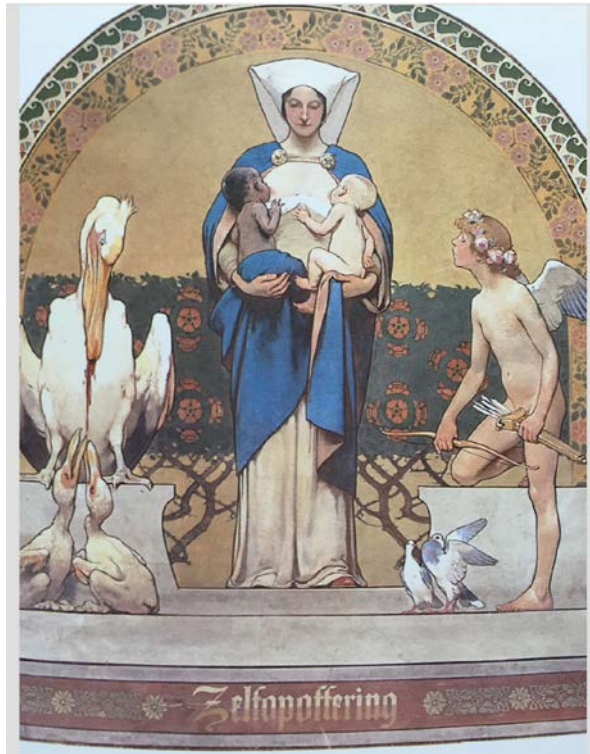
De thema’s die Oostindie aansnijdt zijn urgent en zijn betoog is intrigerend, vooral vanwege de wijze waarop hij zoekt naar ‘een verstandig midden’ tussen wetenschappelijke distantie en maatschappelijke betrokkenheid (p.46). Als twee historici die zich de afgelopen jaren actief hebben bezig gehouden met kolonialiteit en de daarmee verbonden herinneringscultuur³ in transnationaal verband nemen we graag de ons – al dan niet bewust – door Oostindie toe geworpen handschoen op. Hier presenteren we onze afwijkende visie op een aantal, in onze ogen cruciale,

¹<https://www.rijksmuseum.nl/nl/nu-in-het-museum/colleges-en-lezingen/publiekslezing-postkoloniale-beeldenstormen> (1-8-2018).

² <https://vantilt.nl/boeken/postkoloniale-beeldenstormen/> (1-8-2018).

³ Zie bijvoorbeeld: <https://www.ind45-50.org/debat-van-standbeeld-tot-schandpaal;> <https://www.volkskrant.nl/opinie/opinie-sloop-standbeelden-van-onze-oude-zeehelden-of-wikkel-ze-in-een-stof-die-is-bedrukt-met-bloedvlekken~a4543427/> (1-8-2018) ; *Sporen van het slavernijverleden in Groningen* (Groningen: uitgeverij Passage, 2016) van Margriet Fokken en Barbara Henkes.

aspecten van zijn essay. Deze zijn zowel van inhoudelijke als retorische aard. We onderbouwen daarmee een andere duiding van het door Oostindie als 'postkoloniale beeldenstormen' omschreven fenomeen.

Zelfopoffering, Voorhal Eregalerij Rijksmuseum. Foto: Rijksmuseum.

J.P. Coen opgebrand

Allereerst betreft Oostindie de stelling dat 'voorstanders van een postkoloniale beeldenstorm lijken te denken dat Nederland vol staat met standbeelden van koloniale helden van weleer' (p.18), terwijl er in Nederland, volgens hem, nauwelijks een koloniale sculpturale traditie bestaat. Dit moge in kwantitatief opzicht zo zijn als we ons beperken tot bustes en standbeelden van veroveraars en heersers,⁴ maar het wordt al veel omvangrijker als we namen van straten, gebouwen, en instanties (bv. scholen of kazernes) in de publieke ruimte er bij betrekken. Wie vervolgens nog kijkt naar de betekenis van beelden of allegorieën en, vooral ook, de plek waar die zich bevinden, (en

⁴ Vergelijk met een opmerking in dezelfde trend van Gloria Wekker, *White Innocence. Paradoxes of colonialism and race*, Durham/Londen: Duke University Press, 2016 in voetnoot 14 bij de introduction op p. 177.

de manier waarop ze vervolgens als afbeeldingen verder worden verspreid)⁵, kan toch niet anders dan concluderen dat een viering van het koloniale verleden nog altijd prominent aanwezig is in Nederland.

In Hoorn staat J.P. Coen prominent midden in de stad⁶ en in Amsterdam verwelkomt hij als hoekbeeld op de beurs iedereen die de stad vanuit het Centraal Station binnenloopt. En wat te denken van de tijdens de recente restauratie van het Rijksmuseum midden in de oude centrale ontvangsthallen in ere herstelde wandschildering ‘zelfopoffering’, waarbij een witte moeder een zwarte en witte boreling de borst geeft. Ook buiten de randstad zijn er voldoende voorbeelden te vinden van positieve verwijzingen naar een koloniaal verleden in de alledaagse omgeving. Zo wordt de in Friesland geboren Peter Stuyvesant in deze provincie met zowel een heldhaftig standbeeld als in de naam van een kerk geëerd, nog afgezien van de vele straten en pleinen die naar hem vernoemd zijn in onder meer Leeuwarden, Den Haag, Amsterdam, Santpoort, Haarlem, Amersfoort en Spanga.⁷

Met zijn ‘poëtisch commentaar’ sloot Iswanto Hartono in 2017 tijdens een kunstproject in de Oude Kerk direct aan op een dergelijke, duidelijk herkenbare Nederlandse beeldtraditie. De Indonesische kunstenaar verbeeldde Coen en zijn huidige maatschappelijke positie, in de vorm van een kaars, die tijdens de expositie aangestoken werd en vervolgens opbrandde. Een commentaar, niet alleen op de gewelddadige koloniale praktijken, maar meer nog op ‘het verdwijnend besef dat Nederland en Indonesië een gedeeld verleden hebben’.⁸ Het is tegen deze achtergrond een gemiste kans dat Oostindie stelt dat er in het huidige Indonesië ‘wel weer wat gespeeld [wordt] met koloniale relictten, om toeristen te trekken’ en dat vervolgens typeert als ‘apolitieke nostalgie’ (p.4). Hij gaat daarmee voorbij aan de juist ook politieke

⁵ Denk alleen al aan ansichtkaarten, zie bijvoorbeeld:

<http://ansichtkaartenhoorn.nl/fotogroot.php?id=760&src=3679> (1-8-2018).

⁶ Sinds 2012 kent het beeld een tekstuele toelichting achterop de hoge sokkel die verwijst naar de kritiek van zowel tijdgenoten als historici op Coens gewelddadige optreden, met name op de Banda-eilanden waar de bewoners weigerden hun muskaatnoten uitsluitend aan de VOC te verkopen. Hierbij vielen duizenden slachtoffers. Dat valt echt in het niet bij de beeldtaal waarin Coen op z’n sokkel het middelpunt vormt van het Hoornse centrum.

⁷ In zijn betoog verwijst Oostindie naar de onverminderde ‘iconische’ betekenis van Stuyvesant in New York (p. 17), zij het dat daar wel het een en ander op valt af te dingen, gezien protestacties bij het beeld in New York. Als Oostindie daarnaast stelt dat Stuyvesant ontbreekt in het Nederlandse straatbeeld (p.18) dan vergist hij zich.

⁸ <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/smeltend-beeld-van-coen-als-afrekening-met-kolonialisme~b69f8d52/> (1-8-2018).

dimensies en dynamiek van de herinnering aan de koloniale tijd en in het bijzonder aan de drijfveren van de kritische burgerinitiatieven in Indonesië die in oude steden zogenaamde *heritage trails* organiseren. Daarbij wordt een interesse in microgeschiedenissen – wie wonen en woonden er in voormalige koloniale gebouwen - gekoppeld aan kritiek op vastgoed-beleggingen. Oostindie verwijst in de voetnoot wel naar het prachtige in 2014 verschenen artikel “‘This is Not a Trivialization of the Past’. Youthful Re-Mediations of Colonial Memory in Jakarta” van Yatun Sastramidjaja, maar lijkt er geen kennis van te hebben genomen.⁹

Iswanto Hartono, *Monuments*. Oude Kerk, Amsterdam, 2017. Foto: Maarten Nauw.

Meer dan heftige emoties

In het betoog van Oostindie worden de critici die in de Nederlandse samenleving wijzen op het geringe besef van de reikwijdte van een koloniaal verleden in het heden, op soortgelijke wijze gebagatelliseerd, zo niet gediskwalificeerd. Dat gebeurt allereerst door zijn benadering van anti-koloniale acties ‘van onderop’. De deelnemers aan deze burgerinitiatieven worden in zijn verhaal enigszins chargerend aangeduid als niet luisterend,

⁹ <http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/10.1163/22134379-17004002> (1-8-2018).

beledigend en vooral schreeuwend (p.45). Deze kritische stemmen, die nota bene door de AIVD in het *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland* (november 2017) onder de kop ‘extremisme’ op één lijn worden gezet met Pegida en Erkenbrand,¹⁰ verdienen meer serieuze aandacht. Sterker nog: zij zijn hard nodig om alert te kunnen zijn op de actuele werking van wat Gloria Wekker in navolging van Edward Said ‘het cultureel archief’ noemt, waaraan ook Oostindie in zijn Daendelslezing refereert (p.35). Said heeft dit archief destijds omschreven als een opslagplaats van specifieke kennis, (lichaams)taal, beelden en ‘structures of feelings’, die vaak onbewust meespelen in de articulering van ongelijke sociale verhoudingen – in dit geval ‘a deep structure of inequality in thought and affect based on race’.¹¹ Direct grijpbaar is het cultureel archief niet, en het is ook niet omnipresent. Juist daarom is het des te belangrijker de concrete werking ervan serieus te nemen en te onderzoeken. Zo constateerde Susan Legene onlangs dat ‘historici, archiefvorschers bij uitstek, werken met dat cultureel archief. Het is een onvermijdelijke bron van vorming, informatie en interpretatie, maar anders dan op de traditionele archieven waarvoor een lange traditie van bronnenkritiek bestaat, reflecteren we daar onvoldoende op.’¹²

Als we degenen (zwart, wit of van welke kleur of nationaliteit dan ook), die zich in Nederland tegen de ongereflacteerd aanwezigheid van koloniale ‘helden’ in hun dagelijks leven keren, afdoen als beledigende activisten die ‘het onderste uit de kan willen hebben’ (p. 45) dan wordt de dialoog geblokkeerd. Dat is een gemiste kans, al zijn ook wijzelf bekend met hoogoplopende gemoederen die een productieve discussie soms onmogelijk maken. Evengoed moeten die heftige emoties serieus genomen worden en is het van belang te doorgronden wat een dialoog of een ‘open gesprek’, zoals Oostindie het noemt

¹⁰ Met name wordt de georganiseerde kritiek binnen de actiegroepen ‘De Grauwe Eeuw’ en ‘Kick Out Zwarte Piet’ genoemd. Zie: <https://www.aivd.nl/publicaties/kamerstukken/2017/11/20/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-46>; <https://www.aivd.nl/publicaties/kamerstukken/2018/03/26/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-47> (1-8-2018).

¹¹ De notie ‘cultureel archief’ is gemunt door Edward Said in *Culture and Imperialism*. London: Vintage, 1993) 52-53 en recentelijk geïntroduceerd in het Nederlandse debat door Gloria Wekker in haar *White innocence. Paradoxes of colonialism and race* (Durham/London, Duke University Press, 2016) 2. In 2017 vertaald als *Witte Onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras* (Amsterdam University Press 2017).

¹² <https://www.historici.nl/kasteeltijd-de-geschiedenis-van-nu-en-het-historiseren-van-de-traditie-longread/> (1-8-2018).

(p.44), in een specifieke setting - vaak al bij voorbaat - onmogelijk maakt. Dit gebeurt bijvoorbeeld als Oostindie stelt: 'De erkenning dat er verschillende perspectieven zijn betekent niet dat er gelijktijdig verschillende waarheden kunnen zijn'. (p.44) De ongelijke status van de sprekers en de machteloosheid van de niet-geïstitutionaliseerden leiden veelal tot 'boosheid' die niet gereduceerd mag worden tot 'alleen genoeg nemen met een volledig gelijk krijgen' (p.29) en al helemaal niet in de eerste plaats toegeschreven kan worden aan 'Caraïbische Nederlanders' en 'de Indische en Molukse gemeenschappen' (p.33). Daarvan getuigen niet enkel de soms angstaanjagende reacties op vreedzame protestdemonstraties tegen 'Zwarte Piet', maar ook de verwensingen die kritische verkenningen van de doorwerking van het koloniale verleden oproepen.¹³

Daarnaast zijn er genoeg kritische stemmen die bijzonder weloverwogen hun argumenten naar voren brengen. Zo is Sylvie van den Akker, directeur van de J.P. Coenschool in de Amsterdamse Indische Buurt het toonbeeld van de redelijkheid, waar Oostindie zo'n belang aan hecht. De besluitvorming die tot de naamsverandering leidde, was een open proces gebaseerd op een zorgvuldige, ook politieke gedachtevorming in samenspraak met ouders en leerkrachten. Hun gedeelde conclusie luidde uiteindelijk 'wij willen niet verbonden zijn aan deze man, omdat hij toch heel veel mensen heeft vermoord'.¹⁴ Het gaat, aldus Sylvie van den Akker, echter wel om een verleden waarover zij wil onderwijzen, zonder het te verdoezelen of uit te dragen.¹⁵

Daendels als Erflater?

Hoewel Oostindie in zijn verhaal meerdere keren benadrukt dat het optreden van H.W. Daendels in het kielzog van het Nederlands kolonialisme als 'hardvochtig, onbehouden, eurocentrisch en racistisch' (p.8) beoordeeld kan worden, zoekt hij in zijn essay naarstig naar een manier om Daendels te

¹³ Vergelijk de aanvang van Sunny Bergmans documentaire *Wit is ook een kleur* (2016) naar aanleiding van haar eerdere film *Zwart als roet* uit 2014.

¹⁴ <http://www.at5.nl/artikelen/177424/directrice-jp-coenschool-over-naamswijziging-we-willen-niet-verbonden-zijn-aan-deze-man> (1-8-2018).

¹⁵ Lorianne van Gelder, 'JPCoen heeft geen school meer in de stad', *Het Parool* (19 juli 2018).

redden van de schroothoop van de Nederlandse geschiedschrijving of, beter, te bewaren als een, weliswaar omstreden, 'erflater' van de Nederlandse geschiedenis. Daarbij vindt hij steun bij de retorische herhaling van Multatuli's typering van Deandels: 'Toch zyn er in zekere gevallen mensen van die soort nodig' (pp.8, 12, 15, 47). Met deze verwijzing naar Multatuli's uitspraak over hoe de combinatie van daadkracht en geweld noodzakelijke verandering kan genereren, nota bene afkomstig van een criticaster van het toenmalige koloniale beleid, introduceert Oostindie een, op het eerste gezicht, onverdachte bron. Dit brengt ons bij het tweede vorm van retoriek in zijn essay. Naast het bagatelliseren van recente anti-koloniale acties, wordt daarin gepoogd de betekenis van het geweld tegenover weerloze mensen in de voormalige koloniën te relativeren. Multatuli's uitspraak sluit immers nauw aan bij de (letterlijke en figuurlijke) doodoener 'waar gehakt wordt vallen spaanders'.

De uitspraak van Multatuli vormt in ieder geval de brug waarmee Oostindie het 'krachtdadig', zo niet gewelddadig optreden van Deandels (met onder meer een verwijzing naar de Grote Postweg in Noord Java) verbindt aan 'de vooruitgang' – ook wel aangeduid als 'modernisering' - die diens regiem en het kolonialisme in het algemeen gebracht zou hebben. 'Het kolonialisme was ook een fase in het proces van modernisering en van globalisering [...] en had ook positieve effecten', lezen wij op pagina 31. Zowel het kolonialisme als de relatie tussen Nederland en Indonesië wordt daarmee in een moderniseringsmal gegoten, waarbij 'de vooruitgang', zoals gedefinieerd in het Westen, alles, ten koste van wat dan ook (variërend van uitbuiting tot bijvoorbeeld de vernietiging van de Javaanse vorstencultuur) lijkt te kunnen legitimeren.¹⁶ Het vormt zo de achtergrond waartegen Oostindie tot een 'genuanceerd' oordeel meent te kunnen komen over de rol en positie van Daendels in het koloniale systeem. In zijn op zich nobele streven de verdiensten niet tegen tekortkomingen van het kolonialisme weg te strepen (dus niet: Daendels deed dit, **maar** ook dat, en wel: Daendels deed dit **en** dat), vergeet hij echter de cruciale vraag te stellen **hoe** die vermeende koloniale moderniseringsverdiensten samenhangen met wreedheid en geweld.

¹⁶ Vergelijk met: Dipesh Chakrabarty. *Provincializing Europe: Post-colonial Thought and Difference*. Revised edition (Princeton: University Press, 2008).

Zijn herhaalde beroep op Multatuli is tegen deze achtergrond tekenend. Deze stond immers een ander koloniaal systeem voor ogen, **maar** was geen anti-koloniaal, zoals Oostindie ook zelf in het begin van zijn verhaal benadrukt (p.8).

Demonstranten. Foto: Zwarte Piet is Racisme.

Zogenaamde koloniale zegeningen

Tot slot, wij hebben aan het begin van deze replek een andere duiding toegezegd van het door Oostindie als ‘postkoloniale beeldenstormen’ (p.15) omschreven fenomeen. Wij benadrukken liever de productieve kant van de recente breed-gedragen kritisch-geëngageerde omgang met materiele sporen van het koloniale verleden in de Nederlandse samenleving. Ook vragen we ons af of het ‘verstandige midden’ dat Oostindie met zijn Daendelslezing en gelijknamig essay opzoekt, onze blik op de (post)koloniale machtsverhoudingen niet te zeer vertroebelt. Voorkomen moet worden dat we onvoldoende stilstaan bij de motivaties van ‘onderop’, die vaak lang niet zo onredelijk zijn als Oostindie schetst. Evengoed is het van belang om ook de heftige tegenreacties die de protesten oproepen – zoals het door Oostindie gememoreerde Urkse initiatief om straten van een nieuwbouwwijk naar zeehelden te vernoemen (p.28) – serieus te nemen. Dan wordt duidelijk dat dankzij de inzet van een breed scala aan kritisch-geëngageerde burgers van diverse sociale en geografische herkomst in Nederland de nationale ‘gemene

deler geschiedenis', waarin 'compromis, redelijkheid, morele verhevenheid en geleidelijkheid' leidend zijn,¹⁷ succesvol ter discussie wordt gesteld. Die ontwikkeling in het maatschappelijk debat en dus ook in de geschiedschrijving wordt nog eens onderstreept door het initiatief dat Oostindie recentelijk, samen met Karwan Fatah-Black en studenten, ondernam om 'Sporen van de slavernij in Leiden'¹⁸ op de kaart te zetten. Uit de inleiding kunnen we opmaken dat het hier gaat om 'een beschamende geschiedenis', die 'nog niet afgesloten' is. (p.10) De auteurs hopen met hun publicatie 'een impuls' te geven 'tot een kritische reflectie op slavenhandel en slavernij', die aan de universiteit nagenoeg heeft ontbroken. (p.12) Deze tekst maakt inzichtelijk hoe het cultureel archief onze blik op het koloniale verleden richting geeft en begrenst, en hoe we kunnen komen tot een ruimere visie op het Nederlands koloniaal verleden met meer aandacht voor degenen die tot nog toe onvoldoende gezien en gehoord zijn. Dat alles tegen de achtergrond van de nog altijd prangende kwestie van de samenhang tussen koloniaal geweld en de zogenaamde koloniale zegeningen.

¹⁷ Thijs Kleinpaste, 'Slavernijmuseum: Lessen uit Washington Na de bevrijding komt het verraad, en komt de wraak', *De Groene Amsterdammer*, 26 (27 juni 2018).

¹⁸ <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/57676> (1-8-2018).